

SOSYAL TEORİNİN KONUSU OLARAK KİMLİK: SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIM

Polat S. ALPMAN¹

ÖZ

Kimlik konusuna ilişkin sosyolojik ilgi genellikle iki uç eğilimin arasında şekillenmektedir. Kimliği sosyal teorinin merkezine yerleştirmek ile onu sosyal teorinin dışına itmek olarak ifade edilebilecek bu eğilimlerin dışında kalan yaklaşımlar ise kimliğin modern toplumlar için ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımlar içerisinde etkili olanlardan biri sosyal inşacı yaklaşımdır. Sosyal inşacılık, sembolik etkileşimciliğin benlik/kimlik hakkındaki önermelerini geliştirerek kimliği, sosyalliğin içerisinde kurulan ilişkilerin bir tezahürü olarak açıklamayı hedefler.

Sembolik etkileşimcilik, modern toplumların karmaşık yapısı içerisinde kimliğin karşılıklı geldiği anlamları ararken benlik kavramına vurgu yaptı. Sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojik yaklaşımlar için kimlik, gündelik yaşam içerisindeki etkileşimlerle inşa edilen benliğin bir tezahürüydü. Sosyal inşacılık ise kimliği, gerçeğin inşa edilme biçimlerinden biri olarak ele aldı. Modern toplumlardaki karmaşık ilişki ağırları içerisinde kimliğin rolünü ve işlevini açıklamaya yönelik bu yaklaşımlar, bir anlamda, modernizme işkin olan ‘anlam krizini’ açıklamanın yollarını aramaktadır. Bu çalışmanın amacı, sosyoloji içerisinde kimliğin bir sosyal analiz birimi olarak kullanılmasından hareketle, sosyal inşacı teorinin kapsadığı yeri açıklamaktır.

Anahtar Kavramlar: Kimlik, Benlik, Sembolik Etkileşim, Sosyal İnşacılık, Modernizm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü

SOCIOLOGICAL DESIGN OF THE IDENTITY ISSUE: THE SOCIAL CONSTRUCTIVIST APPROACH

ABSTRACT

The sociological interest in identity is often shaped by two extreme tendencies. Apart from these tendencies, which can be expressed as putting identity social theory at the center and pushing it out of social theory, is trying to explain what identity means for modern societies. One of the most influential factors in these approaches is the social constructivist approach. Social constructivism aims to explain identity as a manifestation of the relations established within sociality by developing the propositions about selfhood/identity of symbolic interaction.

Symbolic interactionism emphasizes the concept of selfhood in searching for the meanings that identity corresponds to in the complex structure of modern societies. For symbolic interactionism and ethnomethodological approaches, identity is a manifestation of the self-constructed by interactions within everyday life. Social constructionism, on the other hand, treats identity as one of the ways in which reality is constructed. These approaches to explain the role and function of identity within the complex networks of modern societies are, in a sense, seeking ways to explain the 'crisis of meaning' of modernism. The purpose of this study is to explain the place covered by social constructivist theory, used as a social analysis unit in sociology.

Keywords: Identity, Selfhood, Symbolic Interaction, Social Constructivism, Modernism.

1. GİRİŞ

Sosyolojinin ilgi konularından biri olan kimlik, siyasetten kültüre, hukuktan dine, sosyal ilişkilerin gerçekleştiği alanların hepsinde, yerleşik ve zamana dirençli kabullere izin vermeyecek kadar akışkan, niteliği ve kapsamı hızla değişen olgulardan biridir. Sosyal bilimler içerisinde kimlik konusunun ele alınışının tarihi henüz çok yeni olmasına rağmen, birbirinden farklı ve birbirleriyle ilişkili birçok yaklaşım ortaya çıkmış ve konu etrafında yapılan tartışmalar bir literatür oluşturmuştur.

Kimlik, toplumsal kurumlar içerisinde gerçekleşen sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik bir kategori olarak ‘kişi’nin kendini ve ötekini tanımlamasının araçlarından biri olan kimlik, modern toplumla birlikte, farklı bağlamlar içerisinde gündeme gelmektedir. Bunun nedenlerinden biri, modern bir devlet biçimi olarak ulus-devlet rejimlerinin ortaya çıkmasıdır. Ulus-devlet rejimlerinin önemli bir çoğunluğu, ‘sosyal devlet’ olarak nitelendirilen bir işlevi üstlenmektedir. Kimlik konusunun bir sosyal sorun ya da kriz olarak ifade edilmesinde ulus-devletlerin niteliklerinden biri olan bu işlevin ve rolün zayıflaması, aşınması, ortadan kalkması ve prekarizasyonun, istihdam rejiminden gündelik yaşam rutinlerine kadar yaşamın bütün alanlarını kapsamaması; egemen birikim rejiminin toplumsal formasyonu düzenlemek ve onu yeniden üretmek için kimliklere seslenmesi; modern tahakküm mekanizmalarının kimlikler yoluyla kişiler ve gruplar üzerinde çalışması; toplumsal eşitsizlik ve ayrımcılık mekanizmalarının meşrulaştırıcı bir gösteren olarak kimlikleri kullanması; kimliklerin üretim ilişkilerine, sosyal ilişkilere ve mekânsal ayrışmalara dahil edilmek ya da hariç tutulmak için bir nitelik haline dönüştürülmesi; karmaşık sosyal sorunlardan gündelik yaşamın sıradan deneyimlerine kadar bütün toplumsal alanlarda kimliklere mübadele değeri atfedilmesi ve son olarak, modernliğin iddiası olarak siyasal, sosyal, hukuki, ekonomik rasyonalite pratiklerinin ve kurumlarının çöküşü sayılabilir (Berger ve Luckmann, 2015). Bu durum, bir anlamda, modernitenin krizi olarak da yorumlanabilir ve dolayısıyla, modernite ile kimlik arasında kapsamlı ve geçişken bir ilişkinin bulunduğu ifade edilebilir. Bu ilişkiyi geleneksel kimliklerin modernlik

tarafından tersyüz edilmesi ya da ele geçirilip yeniden üretilmesi gibi çok farklı biçimlerde izlemek de mümkündür.

Modernizmin çoklu krizlerine eşlik eden süreçlerden biri olarak kimlik sorununun/krizinin ortaya çıkması, modern toplumlardaki risk eşiklerinin düşmesi ile birlikte değerlendirilebilir. Kendisine benzemeyenleri yabancidan daha yabancı, ötekinden daha öteki algılamaya ve yorumlamaya neden olan ve sıklıkla zenofobiye varan modern kimlik krizinin arkasında, modern toplumdaki risklerin müphem ve tekinsiz bir oluş hali olarak sosyal alanlarda dolaşıma girmesi bulunmaktadır. Beck'in (2014) *Risk Toplumu* eserinde ifade ettiği ve sonraki çalışmalarında da farklı temalar etrafında geliştirdiği düşünümsel modernizasyon (reflexive modernization) yaklaşımından hareketle, modern toplumun ürettiği riskler ile kimlikler arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Beck'e göre toplumların tarihsel gelişimi içerisinde geline modern dönem, birçok belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuş ve *tehlike* –ki “risk toplumu” fikri, bu tehlikenin kendisine dayanır- gündelik yaşamın bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Toplumun siyasetçilerden, bilim insanlarından, teknokratlardan ve benzeri meslek sahiplerinden beklentilerinden biri, bu tehlikelerin ve risklerin neden olduğu belirsizlikleri tahammül edilebilir hale getirmeleridir. Geçmiş, görece daha belirgin, daha makul ve daha fazla kesinliklere sahip iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu sosyal yapı çözülmeye başlamış, belirsizlikler çoğalmış ve karmaşık, müphem ilişkiler ve süreçler toplumları sarmalamıştır. Sonuç olarak, birlikte yaşamaktan kaynaklanan tarihsel ve sosyal deneyimler çözülmektedir ve dahası, toplumsal eşitsizlikler bireyselleşmektedir. Eşitsizliğin bireyselleşmesi nedeniyle, toplumun üyesi olan kişiler, kendilerini tanımlayacak, hatta belirleyecek kimlikleri seçmek zorunda kalmaktadır. Bu seçim kolektif kimlik olabileceği gibi yaşam tarzı olarak da tercih edilebilir. Yeni bir risk biçimi olarak, kişilerin kimlik seçmek zorunda kalması, sınıfsal aidiyetleri işlevsizleştirirken aile gibi yakın sosyal bağları ve ilişkileri de anlamsızlaşmaktadır. Örneğin işçi olmak, ücretli çalışan olmak ya da işçi sınıfının üyesi olmak, bir kimlik ağına dahil olmak için yeterli değildir. Bunun yerine etnik ya da dinsel kimliklere ya da cinsiyet kimliklerine, bedensel görünümlere, yaşam tarzlarına ve benzeri farklılıklara, benlik duygusunun

manipölasyonuna dayanan bireysel kimlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu durum, sınıfların varlığını ortadan kaldırmaz; ancak sınıfsal eşitsizliklerin, sınıfsal olmayan ve sürekli-yeniden üretilen farklılaşmalar yoluyla sürdürülmesini ve benlik sunumunu temsil eden kimlikler üzerinden bu eşitsizliklerin içselleştirilmesini kolaylaştırır. Böylelikle kimlikler, kapitalist üretim biçiminin, sosyal eşitsizlikleri yeniden üretmesini kolaylaştıran düzenlemelerden birine dönüşür (Beck vd. 2003).

Bu durumun bir başka örneği Sennett'in (2008) *Karakter Aşınması* isimli eserinde görülebilir. Beck'in genellemelerinden farklı olarak Sennett, kişilerin, gündelik yaşama müdahil olabilmeye kapasitelerini izler. Kişinin kendi öyküsünü yaratabilme ve kimliğini inşa edebilme gücünün modern kapitalizm ile birlikte çözüldüğünü; kırılanlaşmanın ve prekarizasyonun istikrarlı sosyal ilişkileri ortadan kaldırdığını; herhangi bir mesleğe sahip olabilmenin uçucu hale geldiği bir çağda, kimliklerin zamana karşı sebatkâr olamadığını, her an aşınmakta olduklarını açıklar.

Geçmişin ve geleneğin her şeyi anlamayı ve açıklamayı kolaylaştıran kategorileri karşısında modern dünyanın her geçen gün artan karmaşıklığı, akışkanlığı ve modernliğin her şeyi kendine uyarlamak ile her şeye uyarlanabilmek konusundaki mahareti, kimlik konusuna ilişkin kuramsal perspektifleri, yaklaşımları, eleştirileri, analizleri ve hatta sosyal bir fenomen olarak kimliği ve onun periferisinde gerçekleşen tartışmaları belirlemektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından kimlik konusunun bir problematik olarak ele alınmasının gerekçelerinden biri; kimliklerin siyasetten hukuka, eğitimden dine, felsefeden kültüre kadar bütün toplumsal alanları işgal etmesi ve etkisinin çok boyutlu ve kapsamlı olarak genişlemesidir.

Sosyolojik ilgi, bir sosyal fenomen olarak kimliği, hayatın içerisinde gömülü olduğu geniş bağlamlar etrafında anlamak ve açıklamak amacındadır. Metodolojik açıdan bu tür bir çaba, kimlik hakkında nihai bilgiyi üretilemeyeceğini kabul etmekle birlikte ona bir öz atfetmemeyi de içerir. Bu nedenle kimlik olgusunun gündelik yaşam içerisinde nasıl inşa edildiği, kimliklerin farklı toplumsal alanlar içerisinde

kurduğu bağların niteliği ve ne tür görünümeler içerisinde sunulduğu, özetle işlevinin ne olduğu sorusu, kimlik çalışmalarının güncel sorularını oluşturmaktadır.

2. KİMLİK KAVRAMINA YÖNELİK İKİ TEORİK EĞİLİM

Kimlik, sosyal ilişkiler içerisinde yer alan kişilerin özdeşleşme, karşılaştırma ve ayırıştırma yapabilmelerinin ön koşulunu oluşturur. Kimlik, kişinin “ben kimim” sorusuna verdiği cevap ve kendini tanımlamasının bir ifadesi olarak ‘bireysel kimlik’ ve “biz kimiz” sorusuna verdiği cevap ve sosyal aidiyetlerin çoğul ifadesi olarak ‘kolektif kimlik’ düzeyinde ele alınabilir. Kavrama ilişkin soyutlama düzeyi ne olursa olsun, kimlik, kişinin dahil olduğu sosyal ilişkiler içerisindeki yerini anlamlandırmasını sağlayan başlıca kavramlardan biridir. Sosyal olguları, sosyal ilişkileri, sosyal varoluşun çeşitli katmanlarını ve sosyal işleyişin dinamiklerini açıklamanın bir yolu olan kimlik kavramına yönelik yaklaşımlar iki temel eğilim etrafında değerlendirilebilir. Buna rağmen, kavramın sosyal bilimlerdeki yeri hala tam olarak kesinlik kazanabilmiş değildir. Bu iki eğilimden ilki kimlik kavramını, sosyal bilimlerin merkezi kavramlarından biri olarak değerlendirmektedir. İkinci eğilim ise kavramın sosyal bilim literatüründen çıkarılması gerektiğini, herhangi bir açıklayıcılık imkanı barındırmadığını öne sürmektedir. Bu iki zıt eğilimin kimlik konusundaki yaklaşımlarını belirleyen motivasyon ise kavramın tanımlanmasına yönelik sınırların nasıl belirleneceğine ilişkin teorik mülahazalardır.

Konuyla ilgili olarak Sökefeld (2001, s. 527-544) kimlik kavramının başta antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi olmak üzere sosyal bilimler için analitik olarak oldukça işlevsel ve kullanışlı bir kavram olduğunu, kavramın içerdiği farklı ve çoklu anlamların ve kesişimlerin analitik açıdan kavramın gücünü arttırdığını öne sürer. Benzer biçimde, kimlik kavramını sosyal bilimler için sabit/mutlak kavramlardan biri olarak değerlendiren Hall’a göre (1997, s. 21-23; 2003, s.1-16) kimlik, özgül açıklama gücüne sahip bir kavramdır. Ona göre modern toplumlarda ve birçok toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlere rağmen kimlikler hala bir referans noktası olarak yerini korumakta, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte

de sabit bir referans noktası olmaya devam edecektir. Bu nedenle sosyal bilimlerin kimliği göz ardı ederek sosyal ve kültürel analiz ve eleştiri yapması mümkün değildir.

Kavramın sosyal bilimlerde işgal ettiği yeri eleştiren Brubaker ve Cooper ise (2000) sosyal ve siyasal bilimler açısından kimlik kavramının birçok anlamda kullanıldığını, bu nedenle herhangi bir sosyal olguyu, sosyal gerçekliğin herhangi bir biçimini açıklayabilecek gücünün bulunmadığını öne sürer. Çok farklı biçimlerde tanımlanması nedeniyle anlamını yitiren kimlik kavramı yerine farklı kavramlar geliştirilmesi gerektiğini öne süren yazarlar, sosyolojik analizlerin kimliğin ötesine geçmesi gerektiğini ifade eder. Rouse (1995) ve Handler (1996) ise kimlik kavramının, kültür eksenli ve kültürlerarası çalışmalar için uygun bir kavram olmadığını, açıklama düzeyinin belirsiz olduğunu ifade ederek, kültür eksenli çalışmaların kimlik kavramı dışında gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürer.

Buna rağmen kimlik konusu sosyal bilim literatüründe geniş bir yer kaplamaktadır. Sen (2007, s. 18-39) sosyal bilimler içerisinde kimliğe ilişkin söz konusu iki eğilimin ilkinin “kimliği görmezden gelmek” diğerini ise değişen sosyal bağlamlar içerisinde kimliğe “çoklu aidiyetler vermek” olarak değerlendirir. Sen “hayat kaderden ibaret olan bir şey değildir” diyerek, kimliği çeşitli sınırlılıklar içerisinde tercih edilen unsurlar arasında gezinen ve gelişen bir varoluş hali olarak yorumlar. Siyaset sosyolojisi açısından Sen’in kimlik konusundaki bu yaklaşımı, Huntington ve benzerlerinin “medeniyetler çatışması” tezinin kaynağını oluşturan kimlik nosyonunu tersyüz etmeyi hedefleyen bir müdahaledir. Bu nedenle tekinsizleşen ve risklerle dolu modern toplumlar içerisinde, şiddetin küreselleştiği ve kimliğin, şiddeti meşrulaştırıcı bir anlam kazandığı düşünüldüğünde, kimlik kavramı, “önceliklerimize karar vermek” anlamına gelen esnek bir kategoriye dönüşmektedir.

Bu tür yaklaşımlara göre sadece şiddet değil, birçok sosyal olgu kimlik kavramını göz ardı ederek düşünülemez. Örneğin Gleason (1983, s. 910-931), günümüzde kimlik konusuna değinmeden göç ve etnisite konularının tartışılmayacağı ifade eder. Gleason da kimliği tanımlanması zor bir terim olarak

değerlendirir. Ona göre bu zorluğun nedeni, kimlik kavramının tarihsel gelişimi ve kullanımındaki esneklikle ilişkilidir. Ancak buna ek olarak, günümüzde, özellikle post-modern teorilerle birlikte sosyal bilimlerde yaşanan “kültür”, “çeşitlilik”, “farklılık” ve benzeri kavramların, sosyal bilimlerin inceleme alanlarını belirsizleştirdiği ve bilim insanlarının anlamaya ve açıklamaya çalıştığı sosyal gerçekliği biricikleştirdiği öne sürülebilir. Bu nedenle sosyal gerçeklik gittikçe buharlaşmakta, anlaşılmaz ve açıklanamaz hale gelmektedir. Bu durum, bu tür sosyal bilim yaklaşımlarının, kimlik kavramını da anlamada ve açıklamada bazı zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır.

Kimlik kavramı, sosyal bilimler açısından, ilk kez Herberg’in 1956 yılında yazdığı *Protestant-Catholic-Jew* isimli eserinde, etnisite ve kimlik arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanıldı. Kavramın bu dönemden sonraki serüveni, genellikle “kimlik krizi” çerçevesinde ele alınan metinlerle şekillendi. “Kimlik krizi” kavramını literatüre kazandıran Erikson ile birlikte kavramın kullanımı yaygınlaştı ve epey esnek, hatta gevşek bir bağlamla literatürde yer aldı (Gleason, 1983, s. 912). Tarihsel gelişimi nedeniyle kavramın esnek kullanılması ve farklı nedenselliklerle, ilişkiselliklerle ve olgularla açıklanması gereken sosyal olguların kimlik gibi esnek bir kavramla açıklanması, sosyal bilimlerin bütün alt disiplinleri için kavramı kullanışlı hale getirdi.

Psikoloji, sosyal psikoloji ve devamında antropoloji ve sosyoloji disiplinleri içerisinde kullanılmaya başlayan ve onların ilgi konularından bir haline gelen kimlik kavramının, sosyoloji içerisinde yer edinmesinde “sembolik etkileşimcilik” ekolünün çalışmaları özel bir yere sahiptir. Sembolik etkileşimciler, sosyal ilişkiler içerisinde var olan ortak sembolik sistemler aracılığıyla bireylerin farkındalığını şekillendiren sosyal etkileşim sürecini anlamaya ve açıklamaya çalışırken “kimlik” kavramı yerine “benlik” kavramını kullanmayı tercih etseler de (Gleason, 1983, s. 917-918) özellikle Erving Goffman ve Peter L. Berger, benlik kavramından kimlik kavramına doğru geçişi sağlayarak, kimlik kavramına ilişkin sosyolojik bağlamı netleştirmeye çalıştı.

Kimlik tartışmalarına ilişkin sosyolojik ilginin artmasının ve çeşitlenmesinin nedenlerinden biri de, kimliklere ilişkin söylemlerin giderek artması oldu. Özellikle milliyetçiliğin ve dini hareketlerin politik etkisinin artması ve diğer taraftan küreselleşmenin gelişmesi, bununla birlikte uluslararası göç hareketlerinin yoğunlaşması ve bölgesel savaşlar nedeniyle hem ulus-devletlerin biçiminin hem de ulus kavramının kapsadığı gerçeklik düzeyinin değişmesi, kimliklere ilişkin sosyolojik ilginin yeni ve farklı bağlamlarla gelişmesine neden oldu. Böylece kimlik hareketlerinin yükselmesiyle birlikte kendi varlıklarını egemen otoritelere kabul ettirmek için verilen toplumsal mücadelelerle birlikte kimlik konusu, haklar konusuna/sorununa doğru ilerledi ve demokratikleşme tartışmaları içerisinde yeni bir tartışma alanı açtı. Sonuç olarak ulus-devlet formunun kendisini temellendirdiği, Weberci anlamda, yasal-rasyonel otoritenin kendi meşruiyetini sürdürebilmesinin yollarından biri olarak farklılıklar ve farklılıklara ilişkin talepler, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel talepler haline dönüştü ve kimlikler üzerinden ifade edilmeye başlandı.

3. SOSYAL ANALİZ BİRİMİ OLARAK KİMLİK

Sosyal bilimlerin konusu olarak kimlik, sosyal psikoloji içerisinde başlayan tartışmalarla gündeme geldi. Sosyal psikoloji disiplindeki kimlik çalışmalarının temel ilgisi, sosyal gruplar içerisindeki aidiyetler, grupların kurulma ve çözülme süreçleri ve gruplar-arası ilişkilerdi. Burada kullanılan kimlik kavramı, önyargı ve ayrımcılık kavramlarını açıklamaya yönelik öncü bir kavram olmaktan daha çok, grup-içi ve gruplar-arası ayrımcılıkları ve ilişkileri açıklamak için kullanılan bir kavramdı. Kimlik kavramını sosyal psikolojiye uyarlayan Tajfel (1970, s. 96-102) gruplar-arası karşılaşma/ilişki/münasebet süreçlerinin grup-içi kimliğini geliştirdiğini, aidiyet duygusunu pekiştirdiğini öne sürdü ve bu grupların, kendileri dışındaki gruplara yönelik ayrımcı davranışlarından ve buna bağlı olarak gelişen gruplar-arası ilişkilerden söz etti. Turner ise (1975, s. 1-34) Tajfel'in kurduğu sosyal kimlik çerçevesine ilişkin tartışmayı geliştirdi ve grup kimliğini, sosyal alanlarda var olan rekabetin bir formu olarak değerlendirdi. Turner, Tajfel'in yaklaşımından yola çıkarak, iç-grup ve dış-grup olarak tanımladığı gruplar arasında, özellikle dış-gruplara

yönelik ayrımcılığın temel motivasyonunu *sosyal kategorizasyonlar* ile açıkladı. Turner’e göre sosyal kategorizasyonlar, her grubun kendisi dışındaki grupları belirli kategorilere yerleştirerek tasnif etmesi ve o grubun üyelerine yönelik mesafelerini kendi grup değerleri ile şekillendirmesidir. Böylelikle Turner, grup kimliğine, sosyal kategorizasyonların inşa edilmesini sağlayan rasyonel ve irrasyonel koşulları da ekledi. Böylece kimlik kavramı sosyal psikolojinin kavram setine dahil oldu ve kimlikle ilgili yaklaşımlar, grupları ve grup davranışlarını açıklamak için kullanıldı. Ağırlıklı olarak küçük gruplar sosyoloji içerisinde de yer alan ve psikolojik çerçeveleri bulunan bu yaklaşımlar, grup üyelerinin kendilerini ve içerisinde yer aldıkları ya da almadıkları grupları ve grup üyelerini algılama biçimlerine ve bunların gerçekleşme biçimine odaklanmaktadır.

Psikolojinin ve sosyal psikolojinin kimlik kavramıyla açıklamayı hedeflediği konu, bireyin ‘kendisi için kendisinin’ ve ‘başkaları için kendisinin’ kim olduğuyla ilişkilidir. Kimliği bir sosyal ilişkiler sistemi içerisinde ele almak, sosyal ilişkilerin bir konusu olarak değerlendirmek ise sosyolojinin konusunu oluşturmaktadır. Kimlik, sosyolojinin ilgi konularından biri olarak siyaset, nüfus hareketleri, göç, kentleşme, toplumsal cinsiyet, etnisite, dinsel aidiyet, toplumsal çatışma ve ayrımcılık çalışmaları dahil olmak üzere birçok alanda eksen kavram olarak kullanılmaktadır. Rouse (1995, s. 351-380) öncelikle Amerika’daki akademik yazın olmak üzere, kimlik kavramının kullanımının hızla yaygınlaştığını ifade eder ve farklı türden eşitsizlikler başta olmak üzere ırkçılık, milliyetçilik, etnisite, önyargı, ayrımcılık, yasal haklardan mahrum etme (disenfranchisement), cinsiyetçilik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında olduğu kadar siyasal ve kültürel, kişisel-özel ve sosyal ilişkiler arasındaki bağlantıları açıklayabilmek için kavramın kullanıldığını belirtir.

Klasik sosyolojinin kimlik konusundaki yaklaşımı ise kimliğin kolektif niteliğini ön plana almaktadır. Cerulo’nun (1997, s. 386-387) ifade ettiği üzere kimliğin kolektif niteliği, Durkheim’in “kolektif bilinç”, Marks’ın “sınıf bilinci”, Weber’in “idrak” (Verstehen), Tönnies’in “cemaat” (Gemeinschaft) konseptlerinde karşılık bulmaktadır. Bu yaklaşımların ortak vurgusu ve kökeni, grup aidiyeti bağlamında

oluşan “bizlik” (we-ness) kurgusudur. Cerulo’ya göre klasik sosyolojinin bu evresinde, çeşitli nitelikler etrafında oluşturulan “doğal” ya da “zorunlu” bizlik duygusunun, grup üyeleri tarafından inşa edilen benlik duygusunun nedeni olarak varsayılmaktadır. Bir diğer ifadeyle klasik sosyolojinin kimlik kavrayışı “somut bireysel davranış ve kolektifliğin gerektirdiği soyutlama arasındaki ilişkiyi” içermektedir (Jenkins, 2004, s. 17).

Sembolik ve simgesel dizgeler aracılığıyla inşa edilen sosyal gerçekliğin kendini görünür kılma biçimlerinden biri olarak ele alınan kimlik konsepti ise faile odaklanmaktadır. Buna göre failin çeşitli zaman dilimlerinde gerçekleştirdiği fiillerin anlamlı ve kalıcı olduğu varsayımına sahip olmasının nedeni kimliktir. Böylelikle sosyolojinin kimlik konusunu ele alışı, bir yandan klasik formülasyonda yer alan ve zamanla geliştirilen kolektiflik vurgusu, diğer yandan ise etkileşim ve ona eklemlenen kültür, dil, aidiyet, ötekilik, farklılık ve benzeri niteliklerin beraberinde getirdiği çağrışımlar, kimlik konusuyla ilgili sosyolojik merakın ve arayışların genel çerçevesini oluşturur.

4. ETKİLEŞİM OLARAK BENLİK VE KİMLİK

Kimliğin sosyal inşacı bir yaklaşımla açıklanmasının öncülleri sembolik etkileşimcilik (symbolic interactionism) olarak ifade edilen yaklaşımda yer alır. Bu yaklaşım, kimlik kavramının sosyolojinin kavramlarından biri haline gelmesinde önemli bir yere sahiptir. Klasik sosyoloji teorisinde sembolik etkileşimcilik yaklaşımının önemli isimlerinden biri olarak yer alan Mead, *benlik* (self) kavramı üzerinden kişinin kendisiyle ve toplumla kurduğu ilişkiyi açıklamaya çalışır. Psikolojinin konusu olan bireyi, sosyal gruplar içerisinde yer alan bağımsız özneler olarak değerlendirmek yerine, kendisi ve kendisi dışında yer alan grup üyeleri ile ilişkisi bakımından ele alan Mead, Gestalt psikolojisinin “birey” ve Durkheim sosyolojisinin “toplum” kavrayışlarını birleştirerek “benlik” kavramının sosyal bağlamını inşa etmeye çalışır.

Mead'e göre (1972, s. 194) ilişki içerisinde olduğumuz diğerlerini tanımadığımız sürece kendimizin kim olduğunun farkına varamayız. Bu nedenle ötekine karşı tutum alabilmek için bireyin bir benlik olarak kendini fark edebilmesi gerekir (Taylor & Spencer, 2004, s. 2). Mead, bireyin benlik olarak kendini ifade edebilmesini sağlayan ben-olmayan imgesini “genelleştirilmiş öteki” (generalized other) olarak tanımlar. Genelleştirilmiş öteki, benliğin oluşması için genel taleplerin içselleştirilmesini sağlar. Mead'ın “genelleştirilmiş öteki” olarak tanımladığı ‘diğerleri’ nin dikkate alınmasıyla oluşturulan tutumlar sayesinde kimlik, hem benlik (self) kavramı ile hem de ‘kişisel kimlik’ ya da ‘karakter’ kavramları ile bütünleşir ve bireyin davranışlarının farklı yönlerini bütünleştirir (Santas, 2002, s. 109-118). Mead'ın benlik konusundaki yaklaşımı şöyle özetlenebilir:

Mead'ın açıklamasına göre benlik (self), daha geniş olan yapının nesnel gerçekliğinin bir içselleşmesini ya da öznel bir yorumunu temsil eder. Gerçekten de ‘benlik’ kişinin ‘genelleştirilmiş diğerleri’ ya da daha geniş topluluğun toplumsal alışkanlıklarının içselleştirilmesidir. Bu ‘ben’in (I) ya da kendinden benliğin (self) ve ‘bana’ (me) ya da kişinin toplumsal yönünün diyalektik bir ürünüdür. Böylece her kişinin benliği, biyolojik ve psikolojik ‘ben’ (I) ile sosyolojik bir ‘bana’nın (me) bir bileşimidir. Bu benlik, kişiler ‘diğerlerinin rollerini almayı’ öğrendikçe ya da *oynamaktan* çok onlara *katıldıkça* gelişir (Poloma, 2007, s. 229).

Ritzer'e göre (2011, s. 365-367) Mead'ın “genelleştirilmiş öteki” kavramı, kişinin, örgütlü grup faaliyetlerine dahil olmasını sağlayan benlik duygusunu da tanımlayan bir kavramdır. Genelleştirilmiş öteki sayesinde benlik, gruba aidiyeti ve uyumluluğu sürdürmeyi mümkün hale getiren rolleri içselleştirir. Kişinin, genelleştirilmiş ötekine karşı kendini bir benlik olarak kurabilmesi, sadece şimdiden değil, aynı zamanda geçmişten ve gelecekte kompoze ettiği daha kapsamlı bir genelleştirilmiş ötekiyi inşa etmesi ile gerçekleşir. Bireyin dinamik ve yaratıcı boyutunu içeren “ben”, kişinin ötekilere yönelik dolayimsız tepkisini içerir. Toplumun ve topluluğun üyesi olarak “beni/bana” ise toplum içerisinde rahatça (comfortably) yaşamasını sağlar. Bu nedenle birey üzerindeki sosyal denetim ve kontrol ile birlikte buna

eşlik eden tahakküm, “beni/bana” aracılığıyla sağlanır. Bir başka ifadeyle, “ben”, ancak toplumsal tahakkümün üzerinde çalıştığı “beni/bana” aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Mead, söz konusu sosyal denetim ve kontrolün bireyselliği oluşturan etkisinden söz ederek, bu mekanizmaların bireysel özeleştiriyeye olanak sağlayan bir mekanizma olduğunu öne sürer.

Mead’i takip eden Blumer ise (1986) sosyallığın gerçekleşmesini sağlayan koşulların, sosyal ilişkiler tarafından üretilen “anlamlar” ile oluştuğunu ifade eder. Ona göre sosyal ilişkiler içerisinde üretilen anlamlar üzerinden gerçekleşen kişilerarası etkileşimler, sosyallığın oluşmasını sağlar. Bu nedenle “sosyal ürünler olarak anlamlar” etkileşim içerisindeki kişilerin biçimlendirilmiş ve tanımlanmış eylemleriyle yaratılır ve yine bu nedenle anlamlar, kişiler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Gelenek, adet, norm, değer, töre ve benzeri kavramlarla açıklanan “kültür” ya da sosyal konum, statü, rol, otorite, prestij ve benzeri kavramlarla kişiler arasındaki ilişkiyi açıklayan “sosyal yapı” kavramları ile toplumu açıklamaya çalışan sosyolojik pratiğin bu iki başat yaklaşımı, kişiler arasında ve sembolik düzlemde ortaya çıkan etkileşimlerin gerçekleşme sürecini anlamak için geliştirilmelidir. Bu nedenle Blumer’in sosyal eylem kavrayışında, kişinin davranışının, diğer kişiler tarafından nasıl yorumlandığı ve buna bağlı olarak kişinin devamında sergilediği eylemler ön plandadır. Blumer’e göre kişiler önce yorumlar, sonra eylemde bulunurlar. Her yorumlama süreci, anlamların değişimini beraberinde getirir. Yorumlama ve anlamlandırma süreci ise semboller aracılığıyla gerçekleşir. Yorumlama süreci ve devamında ortaya çıkan sosyal eylem yoluyla kişiler, kendilerini ve diğerlerini konumlandırırlar. Blumer’e göre bu konumlandırma, Mead’in ifade ettiği üzere, diyalektiktir ve sürekli değişir. Bu diyalektik ve sürekli değişim sürecine rağmen devam eden sosyal düzen ise “kolektif eylem” (collective action) sayesinde gerçekleşir. Blumer’e göre kolektif eylem grupların, kurumların, organizasyonların ve sosyal sınıfların hareket ve davranışlar tarzlarında gözlemlenebilir. Bir yorumlama, anlamlandırma ve tanımlama süreci olan sosyal eylem gibi, kolektif eylemin de bir oluşum süreci vardır ve sosyal yapı, kolektif eylem süreci içerisinde yer alan kişiler tarafından oluşturulmaktadır (Blumer, 1986, s. 2-60).

Blumer’e göre kolektif eylem sosyal yapının ve sosyal kurumların oluşmasını sağlar. Kolektif eylemler “anlamları taşımak üzere dil ve jestleri kullanan sembolik etkileşimle” gerçekleşir. Buradaki sembolik setlerin kolektif bağlayıcılığı yoğunlaştıkça ortak yorumlar, anlamlar, tanımlamalar gerçekleşir ve böylelikle hem “nesneler yorumlanabilir ve tanımlanabilir” hale gelir, hem de kolektif eylemler yoluyla oluşan anlamlar, kişiler arası etkileşim sayesinde sosyal ilişkiler içerisinde dolaşıma girer (Poloma, 2007, s. 243).

Etnometodolojik yaklaşım üzerinde önemli etkisi olan Goffman ise (2009) benliğin kurulmasında beklentilerin rolüne işaret ederek, kişinin kendini kavramasının bir ürünü olan benlik ile toplumsallaşmış benlik arasındaki gerilimin aşılma pratikleri üzerinde durur. Goffman’a göre ötekiyle karşılaşmanın sonuçlarından en önemlisi, karşılaşılan kişinin izlenimlerini denetim altına almaktır. Buradaki kritik nokta, kişinin, “izleyiciler” için ürettiği sabit bir kimlik kurgusunun sürdürülmesine imkan oluşturan benlik kurgusuna ilişkin “performans”tır. Performans “belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri”ni içerir. Performansın içeriğini belirleyen eylemler *rol* ya da *rutin* olarak tanımlanır.

Goffman açısından benlik, Mead ve Blumer’in öne sürdüğüne benzer bir biçimde, etkileşimin ürünüdür. Bu etkileşim süreci bir *sahne* koreografisinin sahip olduğu unsurları içerir. Örneğin etkileşim sürecinde performansın sergileneceği bir gerçek/fiziksel mekân olarak *dekor* vardır. Dekor, sosyal eylemin gerçekleştirildiği mekâna yüklenen sembolik anlamdır. Goffman’ın benliğin sunumuna ilişkin diğer kavramları ise *ön* ve *arka* bölgeler/cepheler olarak ifade edilir. Benlik ve performans arasında kurulan bütünlük burada gerçekleştirilir. Örneğin bir doktorun beyaz önlük giymesi onun performansının ön cephesini oluşturur. *Görünüş* ve *tutum* olarak iki alt kısma ayrılan bu ön cephede *görünüş* performans sahibinin sosyal statüsünü, *tutum* ise performansı gerçekleştirme biçimini ifade eder.

Goffman “toplumsal yaşamdaki etkileşimleri, onları yönlendiren kültürel faktörlerle ilişkilendirerek ele alan [ve] ‘çerçeve analizi’ (frame analysis) olarak adlandırılan analiz tekniğini” geliştirerek (Kasapoğlu, 2014, s. 7) gündelik yaşamda karşılaşılan ve gözle görülmeyen, ancak bir şekilde hareket eden ya da yönlendirilen yapıların arka planını görmeyi hedefler. Goffman’ın yaklaşımında çerçeveler, gündelik yaşamda gerçekleşen olayları anlamlı hale getirerek kişisel deneyimlerin kolektif olarak örgütlenmesini sağlarlar. Böylelikle hem bireysel hem de kolektif eylemler söz konusu çerçeveler aracılığıyla yönlendirilmiş olur (Ritzer, 2011, s. 380-382). Goffman’a göre kişiler bu çerçeveleri sadece kendi eylemlerinin bir sonucu olarak geliştirmezler. İçerisinde yer aldıkları toplumun sosyo-kültürel yapısında yer alan bu çerçeveleri -Blumer’in ifade ettiğine benzer olarak- yeniden yorumlayarak ve onları yeniden anlamlandırarak edinirler. Yapı ve fail arasındaki etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan kültürel olanaklar sayesinde kişiler, mevcut çerçeveleri görece değiştirerek, yorumlayarak, yeniden anlamlandırarak kendi menfaatlerine göre yeniden düzenlerler (Goffman, 2014; Kasapoğlu, 2014).

Goffman ve sembolik etkileşimcilik olarak tanımlanan sosyolojik yönelimin semboller ve anlamlar üzerinden faille ve kendisi dışındakilerle etkileşimine odaklanmaları, sosyalliği açıklamak için gündelik yaşamı eksene almalarına neden olur. Gündelik yaşam, kişisel deneyimlerin sosyal yapı içerisinde yer alan kolektif eylemlerle buluşmalarını sağlayan sosyal ilişki ağının tümünü kapsar. Bu nedenle gündelik yaşam deneyimleri, benliği ve kimliği açıklayan bir konsept olarak sosyolojik analizin merkezine yerleştirilir. Mead ve devamında gelen sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, benlik kavramı ile kişinin içerisinde yer aldığı sosyal yapı ve ötekilerle ilişkisini anlamaya çalışmış, kişinin kendisini ve kendisi dışındakileri anlama ve tanımlama ölçütü olarak benliği eksene yerleştirmiştir. Goffman ise, özellikle *Damga* (Stigma) isimli çalışmasıyla, kişinin kendi benliğini algılamasına ve hem diğerlerini hem de diğerlerinin gözünde kendisini anlamasına, tanımlamasına ve açıklamasına ilişkin analizleriyle benlik-kimlik ilişkisini iç içe geçirir. Böylelikle bu iki kavramın kapsamalarını anlamak ve açıklamak için bazı ipuçları sunar. Benliği sunma biçimlerinin türevlerini oluşturan “varsayılan (virtual) toplumsal kimlik” ve “fiili (actual) toplumsal

kimlik” arasındaki gerilimi eksene alan Goffman, sosyolojik bir mesele olarak, kimlik konusunun bağlamını oluşturur (Goffman, 2014, s. 30-32).

Tajfel’den Mead’e ve oradan Goffman’a uzanan bu kısa süreç içerisinde kimlik, bireyin bir grup üyesi olarak kendini ve ötekini anlama, algılama biçiminden benliğinin kişisel ve toplumsal anlamına ilişkin bir tanımlamaya dönüşür. Goffman ile birlikte kimlik, benliğin bireysel ifadesi olmaktan daha çok toplumun içerisinde yer alan kişinin, kendisi dışındakilerle ilişkisine bağlı olarak sorduğu “ben kimim” sorusunun cevabı olarak ifade edilir. Bu soru, kişinin kendi zihninde tasavvur ettiği benliğin, kendisinin bir ürünü olarak değil, sosyal ilişkiler içerisinde kurulduğunu ve bir bütünsellik içerdiğini, bununla içsel bir ilişki içerisinde inşa edildiğini açıklamayı sağlamaktır.

5. SOSYAL İNŞA OLARAK KİMLİK

Kimlik konusunun sosyoloji içerisinde kazandığı boyutlardan biri Berger ve Luckman (1991) tarafından açıklanan ve kökenleri itibariyle, sosyal gerçekliğin, sosyal yapı ve ilişkiler içerisinde nasıl oluştuğuna yönelik geniş bir sosyolojik geleneğin yeniden yorumlanmasıyla oluşturulan sosyal inşacı (social constructionism) yaklaşımıdır. Fenomenoloji ile de bağlantılı olan bu sosyal teori kimliği, sosyal ilişkiler içerisinde sürekli inşa edilen bir kurgu olarak ele alır.

Sosyal inşacılık hakkında birçok farklı tanım yapılmaktadır. Genel olarak sosyal inşacılık, insan türünün türsel bir özelliği olan sosyalliğinin tüm yönlerini; bu sosyallikle ilişkili olarak ortaya çıkan birçok farklı bilgi formunu -buna sosyal bilimcilerin kendileri tarafından üretilenler bilgileri de dahil olmak üzere- sürekli ve içsel bir sosyolojik bakış açısıyla izlemeyi ve geliştirmeyi içerir (Weinberg, 2014, s. 20-21). Burr (2003, s. 1-9) sosyal inşacılığı dört nitelik üzerinden tanımlar. Bunlardan ilki, verili bilgiye karşı eleştirel duruştur ve sahip olunan dünya tasarımına karşı şüpheyi öne çıkarır. İkinci niteliği, tarihsel ve kültürel özgüllüklerin çözümlenmesidir ve dünyayı kavramak için sahip olunan spesifik kavramları ve kategorileri, ilgili toplumun tarihsel ve kültürel hikayesinde yer alan anlamlar olarak değerlendirir. Üçüncü niteliği, bilginin sosyal

süreçler ile nasıl sürdürüldüğüdür ve kişilerin dünya hakkındaki tasarımlarının dünyanın kendisinden değil, sosyal süreçler ve etkileşimlerin neden olduğu ortak anlamlardan ve yorumlamalardan kaynaklandığı varsayımına dayanır. Dördüncü niteliği ise bilgi ve sosyal eylemin birlikte hareket ettiği; buna göre “müzakere” edilen anlamlar çeşitli biçimlerde ifade edilebilir ve farklı sosyal yapılara neden olabilir. Bu nedenle dünyaya ilişkin bazı açıklamalar ve oluşan sosyal yapılar, bazı sosyal eylemleri içerirken bazılarını dışlar.

Kimliği, sosyal değerlerin kolektif olarak içselleştirilmesinin birey üzerindeki temsili olarak değerlendiren işlevselci yaklaşıma göre bir toplumda var olan kimlikler, aynı zamanda sosyal eylem modelleridir. Bir başka ifadeyle kimlik, sosyalliğin sürdürülmesi için toplum tarafından gerçekleştirilen bir inşadır. Böylelikle bireyin objektif/nesnel gerçeklik olarak kavradığı ve içinde yer aldığı toplum ile kurduğu ilişki, kimlik dolayısıyla temsil edilir. Berger ve Luckmann (1991) gündelik gerçekliğin “şimdi” ve “burada” düzenlenişinden hareket ederek, mekânsal ve zamansal olarak farklı düzeylerde deneyimlenen gerçekliğin sosyal analizi üzerine odaklanırlar.

Berger ve Luckmann (1991, s. 194-204), sembolik etkileşimci olarak tanımlanan sosyolojik yaklaşımdan hareketle kimliği, toplumla diyalektik ilişki içerisinde kurulan bir ilişki biçimi olarak ele alırlar. Bu nedenle sosyal gerçekliğin “özel” olarak üretilmesinde kimlik büyük pay sahibi olarak değerlendirilir. “Kimlik sosyal süreçler tarafından biçimlendirilir” ve bir biçimde belirgin hale gelip ortaya çıktıktan sonra “sosyal ilişkiler tarafından süreklileştirilir, değiştirilir ve yeniden şekillendirilir.” Berger ve Luckmann’a göre kimliğin oluşumunda yer alan sosyal süreçler, sosyal yapının belirlenimi altındadır. Ancak bu belirlenim fonksiyonel bir biçimde ve mutlak olarak gerçekleşmez. Sosyal yapı tarafından belirlenme bir varoluş hali olarak değil, tam aksine “organizmanın,² bireysel bilincin ve toplumsal yapının etkileşimi (interplay)” ile

² Berger ve Luckmann (1991) “organizma” terimini, insan türünün doğadaki salt biyolojik ve türsel varoluşunu açıklamak için kullanır. Sosyal bir tür olarak insanların, sosyal gerçekliği inşa etme pratiğine ilişkin bütün süreçlerde

üretilir. Bu nedenle kimlik, hem sosyal yapının sürdürülmesinde ve değişiminde hem de yeniden şekillenmesinde etkilidir. Berger ve Lukhmann’a göre kimliğin diyalektik niteliği, “bireysel durumlarda ayırt edici” özelliklere göre kategorize edilebilecek olan *kimlik tiplerine* (identity types) neden olur. Söz konusu kimlik tipleri sayesinde kişiler içerisinde bulundukları koşullara uyumlu davranışlar sergiler ve gerçekliğin, sosyal ilişkiler içerisinde yeniden inşa edilmesini sağlarlar. Çünkü kimlik nesnel bir gerçekliktir ve toplumsal uzlaşma devam ettikçe kişiler, kimliği referans alarak, gerçekliği sosyal olarak inşa edebilirler. Bu nedenle Berger ve Luckmann kimliği, bilinç ile sosyal yapı arasındaki etkileşimle kurulan bir süreç olarak değerlendirir. Bu yönüyle kimlik toplumdaki uzlaşmanın bir yansımasıdır ve toplumsal uzlaşma, bireyler kimlik tiplerinin referans alınmasıyla sürdürülür.

Sosyal gerçekliğin inşasında kimlik, “öznel gerçekliğin anahtar unsurlarından biri” haline gelir ve bir kez ortaya çıktığında “sosyal ilişkiler sayesinde devam ettirilir, değiştirilir ve yeniden biçimlendirilir” (Berger ve Luckmann, 1991, s. 183-189). Burada diyalektik bir ilişki söz konusudur, çünkü kimliğin oluşmasında ve süreklilik kazanmasında rol oynayan sosyal süreçler, sosyal yapı tarafından belirlenirken sosyal yapı, kimliklerin ortaya çıkmasına neden olan sosyal süreçler tarafından belirlenir. Bu nedenle kimlik, birey ile toplum arasındaki diyalektik ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan bir fenomendir. Kimlik tipleri ise sosyal ilişkiler içerisinde inşa edilen sosyal ürünlerdir ve sosyal gerçekliğin inşa edilmesini ve devamlılığını sağlar.

Kimliğin, birey ve toplum arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkması, sosyal yapı ve sosyal süreçler arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu diyalektik ilişkinin genel formülü şöyle açıklanır: “Toplumlar, spesifik kimliklerin ortaya çıkmasını sağlayan tarihlere sahiptir, ancak bu tarihleri söz konusu spesifik kimliklere sahip olanlar tarafından yapılır” (Berger ve Luckmann, 1991, s. 194-195).

insanın biyolojik organizması doğrudan etkilidir. Organizma, bir yandan gerçekliği inşa etme sürecini etkilerken diğer yandan inşa edilen gerçeklikten etkilenmektedir.

Buna göre toplumların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkarttıkları kimlikler, zaten bir kimliğe sahip olmuş kişilerin anlamlı eylemlerinin bir sonucudur. Dünyayı anlamanın, yorumlamanın ve onu meşrulaştırmanın bir yolu olarak tarih ile kimlik –gerçekliğin iki kurgusu– iç içe geçer. Kimliklerin karşılaşması, etkileşimi ve ilişkisi ise hem tarihin hem de kimliğin otantisite iddiasını sürekli değişime uğratar. Dolayısıyla kişinin bireysel varoluşunun temsili olan kimlik, tarih-dışı ve zaman üstü bir biriciklik hali olarak değil, etkileşimlerin neden olduğu sosyal bir üründür. Bu nedenle kimlik tipleri, gündelik hayata uyumlu davranışlar geliştirmenin ön koşuludur ve gündelik hayat içerisinde gözlemlenebilir, kişinin içerisinde bulunduğu kimlik tipine göre dışarıdaki ve içerideki kimlikler konusunda çeşitli yargıları doğrulayan ya da yanlışlayan kanaatleri üretmeye devam edebilir. Bu doğrulama ya da yanlışlama süreci, öznel deneyimlerle yakından ilişkilidir.

Kimlik, birey ile toplum arasındaki diyalektik ilişkinin bir sonucuyken kimlik tiplerinin sosyal ürünler olması, sosyal gerçekliğin nispeten kalıcı (stable) unsurlarıdır. Bu sayede kimlik, kendisini kuşatan gerçekliğin içerisinde yorumlanır. Böylelikle içinde yer aldığı “sembolik evrenin ve onun teorik olarak meşrulaştırılmasının” içerisinde inşa edilen kimlik, teorinin niteliğine, bir başka ifadeyle, teorinin ihtiyaçlarına ya da arayışlarına göre inşa edilir ve yerleştiği bağlama göre anlam kazanır. Bağlaman oluşturulduğu teorik çerçeve ve analiz birimi ile gerçeklik arasındaki diyalektik süreç ise kimliğin niteliğini etkiler.

Berger ve Luckmann’a göre (1991, s. 201-204) herhangi bir sosyo-tarihsel durum içerisinde doğa ve toplum arasındaki diyalektik ilişki, kendisini birey üzerinden gösterir. Bireyin tüm yaşamını kapsayan sosyalizasyon süreci, söz konusu diyalektik ilişkinin bir sonucudur. Buradaki diyalektik ilişki, biyolojik organizmanın ve toplumun, birbirlerini karşılıklı olarak sınırlandırmasıyla ortaya çıkar. Söz konusu diyalektik ilişkinin dışsal boyutu bir organizma olarak insan ile (individual animal) sosyal dünya arasında gerçekleşir. Bu diyalektik ilişkinin içsel boyutu ise bireyin biyolojik temeli ile onun sosyal olarak üretilmiş olan kimliği arasında gerçekleşir.

Organizmanın doğal sınırlılıkları sosyal dünyada var olma çeşitliliğini sınırlandırırken, organizmadan daha önce kurulan sosyal dünya, onun biyolojik potansiyelini sınırlandırabilir. Örneğin kişilerin sınıfsal konumları, onların ömürleri konusunda belirleyici olabilir. Bu durum, toplumun organizmaya ya da bireye tahakkümünün boyutlarını göstermektedir. Gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmesiyle ortaya çıkan gerçeklik algısı, sadece sosyal eylemleri ya da bilinci belirlemez, aynı zamanda organizmanın işleyişini de belirler. Bu nedenle organizma mimiklerden yürüme tarzına, jestlerden dilin kullanımına kadar geniş bir aralıkta, sosyal olarak yapılandırılmıştır. Berger ve Luckmann'a göre bu durum, organizmanın topluma ve toplumun organizmaya koyduğu sınırları göstermektedir. Bu diyalektik işleyişin içsel boyutu ise organizmanın biyolojik varoluşunun sosyal olarak şekillendirilmeye gösterdiği dirençle ortaya çıkan diyalektik ilişkidir. Sosyalizasyon süreci içerisindeki çocukların toplumdaki zaman kurgusuyla kendi organizmalarının zamansallığı arasında yaşadığı farklılık bunun bir örneği olarak kabul edilebilir. Açlık duygusunun ürettiği biyolojik baskı karşısında yemeğin belirli zamanlarda yenilebileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalmanın neden olduğu mücadele, sosyalizasyon mekanizmaları yoluyla bireyin biyolojik varoluşunu sürekli bastırır. Böylelikle bireyi, kendisinden daha önce inşa edilmiş sosyal dünyaya uyumlu hale getirir. Sosyalizasyon süreci içerisinde şekillenen kimlik ile bireyin biyolojik temeli arasında da diyalektik bir ilişki vardır. Bireyin organizması ile inşa edilmiş sosyal kimliği arasındaki mücadele, sosyalizasyon sürecinin organizma üzerindeki galibiyetiyle sonuçlanır ve sosyal kimlik organizmaya - genellikle- hükmeder. Cesaret, korku, cinsellik, beslenmek ve benzeri durumların sosyal süreçlerle denetim altına alınmasını içeren bu süreç, aynı zamanda kimliğin sosyal inşasını içermektedir (Berger & Luckmann, 1991, s. 202-205).

Buradaki sosyolojik yaklaşım benlik konusunu, kimlik konusuna benzer biçimde, toplumsal etkileşim süreci içerisinde inşa edilen bir sosyal varoluş hali olarak ele almaktadır. Kimlik konusundan farklı olarak benlik, bireyin kendisini anlamlandırma ve kendini, özellikle kendisine açıklamanın öznel ifadesi olarak yorumlanabilir. Kimlik konusu, benlikten farklı olarak değerlendirilmez. Kimlik, ister atfedilsin ister

edinilsin, sosyal olarak inşa edilen ve benliği de kapsayan, kimi zaman biçimlendiren bir kurgudur. Dolayısıyla benlik, bir yönüyle kimliğin içselleştirilmesini ve bireyselleşmesini içeren bir açıklama birimidir. Benliğin ve kimliğin kuruluşunda rol oynayan simgesel ve sembolik dizgeler, toplumsal düzenin inşasını içeren ve bireyi toplumsal yaşama entegre eden süreçleri içermektedir. Bu nedenle öznel kimlik, belirsizliklerle maluldür ve kişinin ötekilerle kurduğu ilişkilere göre değişmeye açıktır. Kişi, kendine ilişkin sabit bir kimlik varsayımına sahip olsa da, öznel kimlik, nihayetinde, güvencesiz bir varoluş (precarious entity) halidir ve ötekinin gerçekliği tarafından tehdit edilmektedir (Berger ve Luckmann, 1991, s. 118).

Berger ve Luckmann (1991, s. 110-121) açısından sembolik evrenler (symbolic universes), bir başka ifadeyle, sosyal ilişkiler içerisindeki farklı anlam alanlarını bir bütün haline getiren sembolik düzenekler, sosyal yapının biçimlendirdiği çerçeveden uzaklaşmaya yönelik her türden sosyal eylemi, yeniden düzene geri çağırma işlevini üstlenir. Böylelikle kişinin, inşa edilen sosyal gerçekliğe geri dönmesinin yollarını açar. Bu nedenle sembolik evrenler, bir yandan kişileri inşa edilen gündelik gerçekliğe çağırırken diğer yandan, kurumsal düzene verdiği öncelik nedeniyle, kurumsal hiyerarşinin meşrulaşmasını sağlar. Bu meşrulaştırma işlevinin en önemli ayağını ise tarihin düzenlenmesi oluşturur, çünkü sembolik düzenekler geçmişin, şimdinin ve geleceğin birbiriyle çelişmeyecek şekilde kurulmasıyla kimliği inşa edebilir. Ölüm gibi katı bir gerçekliğin varlığı karşısında, insan türünün kendisinden öncekiler ve sonrakilerle anlamlı bir bütünlük kurabilmesinde ya da geleceğe yönelik beklentiler oluşturabilmesinde toplumun üyelerini ortak bir referans çerçevesi içerisinde birleştiren sembolik dizgeler gereklidir. Bu sembolik dizgeler, kişilerin kendilerini ve kendileri dışındakilerini yorumlayabilmelerini sağlayan ortak anlamları oluşturur.

Belli bir tarihsel süreklilik ve sosyal etkileşim içerisinde inşa edilen kimlik, anlamın inşasının ön koşullarını oluşturur. Anlam, bir beden halindeki organizmanın bireyleşmesi ve bireyin sosyalizasyon süreci sayesinde toplumun içinde yer alabilmesiyle oluşan bilinç ile inşa edilir. Kimlik, tarihsel ve sosyal koşullar altında sürekli inşa edilmesine rağmen kişilerin, kendilerini sabit ve mutlak, istikrarlı ve kalıcı bir kimliğe sahip olarak anlamalarına neden olan bilinç durumu, “toplumsal anlamda garantiye alınmış uyumun ve yaşam

topluluklarında yüksek düzeyde paylaşılan anlamın bulunması”nı gerektirir (Berger ve Luckmann, 2015, s. 84).

Sosyal teori içerisinde kişilerin, bireysel ve sosyal varoluşlarına yönelik anlamlandırmalarının bir sonucu olarak ele alınan benlik kavramından kimlik kavramına geçişte sosyal inşacı yaklaşım, kimliği, kişinin kendi icadı olmadığı gibi kendisi tarafından yaratılan bir gerçeklik olarak da değerlendirmez. Bu yaklaşıma göre kimlik, beden ve toplum arasındaki diyalektik ilişkinin doğrudan sonuçlarından biridir. Kişinin deneyimleri kadar içerisinde yer aldığı sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin bir sonucu olarak oluşan kimlik, sosyalizasyon süreçleri gibi, sosyal yapının ve işleyişlerin kişi üzerinde güçlü etkilerinin bulunduğu süreçlerden bağımsız değildir. Kişinin kendi benliğini anlaması, yorumlaması ve hatta “ben kimim” sorusunu sormasında, kişinin içerisinde bulunduğu sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin büyük payı vardır. Bu pay, sosyal yapının değişimine bağlıdır ve bu değişim, kimliğe ilişkin referansları sürekli olarak yeniden düzenlemektedir.

Benlik ve kimlik konusu, sosyal inşacı bir yaklaşımla ele alındığında hem psikolojizm ile mesafeli bir konum hem de kimliği ‘kendinde bir öz’ olarak değerlendiren özcü sapmalardan korunaklı bir perspektif elde edilebilir. Konuya ilişkin sosyolojik yaklaşımlar, kimliğin sosyal bir inşa olduğundan hareket ederek, onun hem sosyal fenomen olarak değerlendirilmesini hem de kendisi dışındaki sosyallikle ilişkisini kurabilmeyi hedefler. Berger ve Luckmann’ın sosyal gerçekliğin inşası yaklaşımıyla öne sürdüğü üzere kimlikler, kendi başlarına herhangi bir şey göstermezler. Onların bir anlama karşılık gelebilmelerinin yolu, kendilerini ifade ettikleri sosyal bağlamdır. Bu bağlam ise boşlukta kendiliğinden oluşmaz, sosyal yapının ve ilişkilerin içerisinde kurulur.

6. SONUÇ

Mead'in, henüz 1930'lu yıllarda, 'özel benlik' ve 'sosyal benlik' kavramlarından hareket ederek etkileşime yaptığı vurguyla başlayan sosyal inşacı perspektif, kimliklerin kendi kendine ve kişilerin kendi deneyimleri ile ortaya çıkan haller olmadığını, bunun toplum halinde yaşamının bir sonucu olduğu varsayımına dayanıyordu. Sosyoloji içerisinde sosyal etkileşimciliğin açtığı bu yol, sosyal inşacılık tarafından geliştirilirken benlikten kimliğe doğru bir geçiş yaşadı. Benlik kavramının belirsizliğine karşı kimlik kavramının görece istikrarlı bir kavram olması, sosyolojik analiz açısından, kavramın yerini korumasını kolaylaştırıyor.

Mead, daha geniş bir ifade ile sembolik etkileşimcilik, gündelik yaşam içerisindeki kişiler arasındaki etkileşimlerin özel ve sosyal benliği kuran, bu etkileşimler içerisinde yer alan kişilerin, kendileri ve diğerleri hakkındaki algılarını biçimlendiren etkisinden söz etti. Gündelik yaşamın içerisinde gerçekleşen sosyal ilişkiler yoluyla inşa edilen anlamlandırmaların, kurulma ve idrak edilme süreçlerinin açıklanmasında sembolik etkileşimcilik önemli katkılar sundu. Fakat sosyolojinin kimlik konusuna yönelik açıklamaları içerisinde sosyal inşacılık yaklaşımının, özellikle de Berger ve Luckmann'ın katkısının, özel bir yeri bulunmaktadır (Burr, 1995, s. 7). Berger ve Luckmann, kimliği sosyal ilişkilerin bir türevi olarak görmekle birlikte, bunun oluşmasına ve sürdürülmesine neden olan sosyal yapının etkisini gözeterek, *dışsallaştırma*, *nesneleştirme* ve *içselleştirme* süreçlerinin sosyal kimliğin olduğu kadar benliğin, özel kimliğin inşasında da belirleyici olduğunu öne sürdüler. Kimlik konusunun bu kadar geniş bir bağlam içerisinde değerlendirilmesinin nedeni ise gerçekliği sosyal ilişkileri içerisinde inşa eden ve modernite altında yaşayan kişilerin, basit anlamlandırmalardan karmaşık yorumlamalara kadar uzanan gündelik deneyimlerinin, kimlikler üzerinden tanımlanmasına neden olan gerçeklik sorunuydu.

Bu durum, kimlik konusunun sosyolojinin güncel meselelerinden birine dönüşmesinin nedenlerinden de biridir. Bir anlamda modernlik ve anlam krizi olarak ifade edilebilecek bu durum, kimlik konusunu ve kimliğe dayanak oluşturduğu varsayılan anlamlandırma ve değer üretme sistemlerini yerle bir eden

etkileşimlerle sakatlandı. Kimlikleri dengede tutmaya ve onların kendilerinde varsaydıkları sabit ve mutlak kendiliğindenliği sürdürmeye yönelik her türden girişimin istikrar üretmediği modernlik koşulları, kişilerin kendilerini birey olarak kavramalarının önünde “varoluşsal tehditler” üretmektedir. Gündelik yaşamın sonsuz bir biçimde birbirine bağlanan sosyal eylem çeşitliliği içerisindeki ilişkiler ağı, katı ve değişmez bir öz olarak kimliği tahayyül etmeyi zorlaştırdığı gibi öznel kimliği de gittikçe daha da müphemleştirmektedir (Berger ve Luckmann, 2015).

Kimlik konusunda sosyolojik bilginin üretilmesine ilişkin sosyal inşacı yaklaşım, sadece kimliklerin sosyal bir entité olarak ne olduğuna, nasıl oluştuğuna ve ne işe yaradığına değil, aynı zamanda kimliklerin -bu kadar esnekleşmiş, akışkan hale gelmiş ve yüzeyselleşmiş bir dünyada- kendilerini sürdürmelerine neden olan dinamiklere de odaklandığı için etkisini sürdürmektedir.

7. SUMMARY

The aim of this study, first of all, is to follow the traces of the concept of identity in sociology as a social analysis unit and to explain the approach social constructivist theory's approach to identity. The use of the concept of identity as a social analysis unit led to the evaluation of social relations as a concept that explains social reality. In terms of psychology, social psychology and sociology, this concept is used as a means of defining oneself and one's exterior. But the use of identities as not only a means of identification but also as means of perception and identification of social reality has opened the way for the development of sociological knowledge about identity.

The difficulties in identifying the concept of identity cause some social scientists to be skeptical about this concept. According to them, to explain social relations with the concept of identity is not an explanation. The relationship between social phenomena and social reality and identity is insignificant. Therefore, this concept must be extracted from the social science literature.

Another view suggests that identities are a constructive phenomenon for social relations. According to this view, the concept of identity is functional to explain social relations and reality. Whatever the pace of social change, identities continue to exist in a stable manner. For this reason, identities should be considered as references for explaining social relations.

One of the first approaches to associate identity in sociology with everyday life and identify it as a social construction was symbolic interactionism. Symbolic interaction considered identity as a product and result of interaction. This approach, attempting to understand and explain the effects of the relationships established in everyday life on the self, emphasized the importance of the meanings that people place on the actions. For symbolic interactionism and ethnomethodological approaches, identity includes performances related to the construction of reality in everyday life. The social constructivist approach is

based on the fact that reality is constructed socially, and this approach considered the concept of identity as a social phenomenon with this perspective.

Social constructivism can be regarded as an epistemological intervention in the process of producing sociological knowledge.

The fact that social reality, and ergo sociological knowledge, is realized within a construction process, makes it compulsory to look critically at the produced knowledge. According to social constructivism, all aspects of the world's viewpoints are a design and a constructed form of reality. Identity is a result of the socialization process, but it is not limited to it. Identity is continuously reshaped by the intervention of social relations and processes in which the members of society take part. For this reason, identity is influential both in the maintenance and change of social structure and in its reshaping. According to social constructivism, identities do not show anything to themselves. Identities make sense in a social context. This social context does not occur spontaneously in space, but is established within social structures and relationships.

This study aims to contribute to the development and critique of the sociological knowledge of identity while explaining the social constructivist approach to identity. The concept of identity is maintained as one of the most important concepts for modern societies, nation-state regimes, pluralism and democracy debates. Despite being a new concept for sociology, it is a concept applied in social analyses because of the power of explanatoryism.

8. KAYNAKÇA

- Beck, U., Bonss, W., Lau, C. (2003). The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme. *Theory, Culture & Society*, 20/2, 1–33.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. K. Özdoğan, B. Doğan (Çev.), İstanbul: İthaki.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Penguin.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (2015). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. Mustafa Derviş Dereli (Çev.), Ankara: Heretik.
- Blumer, H. (1986). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond Identity. *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. London: Routledge.
- Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, 23, 385-409.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69/4, 910-931. Kısa link: goo.gl/jiuec4, [05/08/2013].
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Barış Cezar (Çev.). Ankara: Metis.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı (Çev.). Ankara: Heretik.
- Hall, S. (1997). The Local and the Global: Globalization and Ethnicity. Anthony D. King (Ed.) *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity* içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Hall, S. (2003) Who Needs Identity. Stuart Hall, Paul du Gay (Ed.) *Questions of Cultural Identity* içinde. London: Sage.
- Handler, R. (1996). Is 'Identity' a Useful Cross Cultural Concept. John Gillis (Ed.), *Commemorations: The Politics of National Identity* içinde. Princeton: Princeton University Press.
- Jenkins, R. (2004). *Social Identity*. New York: Routledge.
- Kasapoğlu, A. (2014). 13 Haziran 2013 ve Artçı Sarsıntıları. *Yurt ve Dünya Dergisi*, 7, 1-19. Kısa link: goo.gl/kTdFc1 [21.02.2014].
- Mead, G. H. (1972). *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago.
- Poloma, M. M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Hayriye Erbaş (Çev). Eos: Ankara.
- Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. New York: McGraw - Hill.
- Rouse, R. (1995). Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States. *Critique of Anthropology*, 15/4, 351-380.
- Santas, A. (2002). Some Consequences of Mead's Institutional Theory of the Self. Paul Custodio Bube, Jeffrey L. Geller (Ed.), *Conversations with Pragmatism: A Multidisciplinary Study* içinde. New York: Rodopi.
- Sen, A. (2007). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: Penguin.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Barış Yıldırım (Çev.). Ayrıntı: İstanbul.
- Sökefeld, M. (2001). Reconsidering Identity. *Anthropos*, 96/2, 527-544.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223/5, 96-102.
- Taylor, G., Spencer, S. (2004). *Social Identities: Multidisciplinary Approaches*. New York: Routledge.
- Turner, J. C. (1975). Social Comparison and Social Identity: Some Prospects for Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5/1, 1-34.
- Weinberg, Darin (2014). *Contemporary Social Constructionism*. Philadelphia: Temple University.